

УДК 343.2/7

І.О. ШМАРІН, Інститут права
ім. Володимира Сташиса Класичного
приватного університету

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА НЕПОВАГУ ДО СУДУ ЯК КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

Ключові слова: теоретико-правове моделювання, пеналізація, покарання, неповага до суду

В умовах гармонізації вітчизняного кримінального законодавства з європейськими стандартами, особливо у випадках запровадження нових кримінально-правових норм, нагальним завжди поставало питання визначення об'єктивних та оптимальних санкцій за скоєні суспільно небезпечні діяння.

При цьому, вирішення загальнотеоретичних аспектів встановлення ступеня караності суспільно небезпечних діянь нерозривно пов'язано із поняттями і категоріями, що визначають певний рівень наукових знань із даної проблематики, одночасно відображаючи їх логіко-семантичну організацію, у тому числі із пеналізацією [1, с.97].

Дослідженню ступеня і міри кримінальної відповідальності за злочини проти правосуддя у вітчизняній кримінальній науці на певних етапах її розвитку займались Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш, В.К. Глістін, С.І. Дідик, О.О. Дудоров, М.І. Мельник, В.І. Тютюгін, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк та інші. Однак, незважаючи на вагомий внесок цих вчених у теоретичне дослідження зазначених питань, слід констатувати відсутність в Україні комплексних досліджень, присвячених теоретико-правовому моделюванню покарання за неповагу до суду як кримінального правопорушення проти правосуддя. Викладені обставини, на наше переконання, підкреслюють актуаль-

ність даної статті, метою якої є дослідження теоретико-правового моделювання покарання за неповагу до суду задля подальшого запровадження кримінальної відповідальності за вказане діяння та, як результат, удосконалення юридичної практики. Новизна роботи полягає в аналізі правил теоретико-правового моделювання покарання у науці кримінального права, формулюванні теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо законодавчого визначення покарання за неповагу до суду як кримінальне правопорушення проти правосуддя.

Необхідно зазначити, що термін «пеналізація» (від лат. «роена» – «покарання» та «actio» – «дія») у науці кримінального права розглядається як синтетичний процес, що складається з нормативного визначення характеру караності діяння й практичного призначення покарання за конкретний злочин [2, с.332].

Важливим структурним елементом пеналізації як правової категорії є об'єкт пеналізації, під яким в теорії кримінального права прийнято розглядати сукупність передбачених кримінальним законодавством суспільно небезпечних діянь. Безпосередньо діяльність щодо пеналізації полягає у певних актах суб'єкта останньої стосовно її об'єкта.

Слід констатувати, що основні правила пеналізації кримінальних правопорушень простежуються у нормах Кримінального кодексу України (далі – КК), однак вичерпного переліку таких правил законодавець все ж не регламентував.

Так, до основних правил пеналізації кримінальних правопорушень зазвичай відносять: обмеження видів покарань, що можуть застосовуватися при пеналізації злочинів; поділ усіх видів покарань на основні та додаткові; обмеження на встановлення окремих видів покарань за окремі види злочинів; обмеження мінімальних і максимальних розмірів покарань при встановленні їх у санкціях Особливої частини КК України [3, с.67–68].

Саме із дотриманням наведених правил нами буде опрацьовано правові аспекти пеналізації неповаги до суду.

Ідеологічною метою покарання має стати кінцевий результат, якого прагне досягнути держава засобами кримінально-правового впливу. Мета покарання, як зазначає К.В. Грищук, проявляється у чотирьох площинах: 1) кара щодо засудженого; 2) виправлення засудженого; 3) запобігання вчиненню засудженим нового злочину; 4) запобігання вчиненню злочинів іншими особами.

На погляд О.П. Рябчинської, основними ознаками системи покарань є: 1) встановлення її виключно законом; 2) обов'язковість; 3) вичерпний характер; 4) розміщення видів покарань у певному порядку за ступенем їх суворості [4, с.448–451].

Важливе науково-теоретичне значення у сфері призначення покарань відіграє Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» (далі – Постанова ПВСУ від 24.10.2003 р. № 7), оскільки саме вона була покликана забезпечити правильне застосування законодавства, усунути недоліки і помилки у діяльності судів при розгляді кримінальних справ.

Верховний Суд України, зокрема постановив, що суди мають суворо додержуватись загальних засад призначення покарання, оскільки саме через останні реалізуються принципи законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання [5].

Також, відповідно до п.2 Постанови ПВСУ від 24.10.2003 р. № 7, суди із урахуванням ступеня тяжкості, обставин цього злочину, його наслідків і даних про особу мають обговорювати питання про призначення передбаченого законом більш суворого покарання особам, які вчинили злочини на ґрунті пияцтва, алкоголізму, наркоманії, за наявності рецидиву злочину, у складі організованих груп чи за більш складних форм співучасті (якщо ці обставини не є кваліфікуючими ознаками), і менш суворого – особам, які вперше вчинили злочини, неповнолітнім, жінкам, котрі на час вчинення злочину чи розгляду справи перебували у стані вагітності, інвалідам, особам похилого віку і тим, які щиро розкаялись у

вчиненому, активно сприяли розкриттю злочину, відшкодували завдані збитки тощо.

Пунктом 3 Постанови ПВСУ від 24.10.2003 р. № 7 також регламентовано, що, визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди повинні виходити з класифікації злочинів (ст.12 КК України), а також із особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо) [5].

Наведений підхід буде нами врахований при обранні відповідних видів покарання за неповагу до суду як кримінального правопорушення та, відповідно, формулюванні санкції статті.

С.С. Мірошніченко, опрацьовуючи класифікацію злочинів проти правосуддя, констатував цікавий факт. Усього у 30 статтях, які містяться у розділі XVIII «Злочини проти правосуддя», КК України, передбачено 56 складів злочинів. До злочинів невеликої тяжкості (усього 19 складів, або 34 %) належать такі, що передбачені: ч.1 ст.371, ч.1 ст.374, ч.1 ст. 376, ч.1 ст.381, ч.1 ст.382, ч.1 ст.383, ч.1 ст.384, ч.1 ст.385, ч.1 ст.386, ч.1, ч.2 ст.387, ч.1 ст.388, ч.1, ч.2 ст.389, ч.1 ст.390, ст.394, ст.395, ч.1, ч.2 ст.397 КК України.

До злочинів середньої тяжкості (усього 21 склад, або 37,5 %) належать такі, що передбачені: ч.2 ст.371, ч.1 ст.372, ч.1 ст.373, ч.1 ст.375, ч.1 ст.377, ч.1 ст.378, ст.380, ч.2 ст.381, ч.2 ст.382, ч.2 ст.383, ч.2 ст.384, ч.2 ст.388, ч.1, ч.3 ст.390, ст.391, ч.1 ст.393, ч.1 ст.396, ч.1, ч.2 ст.398, ч.1 ст.399 КК України.

До тяжких (усього 10 складів, або 17,8 %) належать злочини, відповідальність за які передбачена ч.3 ст.371, ч.2 ст.372, ч.2 ст.373, ч.2 ст.374, ч.2 ст.375, ч.2 ст.377, ч.3 ст.382, ст.392, ч.2 ст.393, ч.2 ст.399 КК України.

Особливо тяжкими злочинами проти правосуддя (усього 6 складів, або 10,7 %) законодавець визначив злочини, відповідальність за які встановлена ч.3 ст.377, ч.2 ст.378,

ст.379, ч.3 ст.398, ч.3 ст.399, ст.400 КК України [6, с.243].

Отже, наведені С.С. Мірошниченком статистичні дані яскраво ілюструють, що злочини проти правосуддя, за чинним кримінальним законом, є переважно злочинами невеликої і середньої тяжкості. Їх питома вага у загальній кількості злочинів цієї категорії становить 71,5 %, а тяжких і особливо тяжких – 28,5 %. До речі, такий стан справ узгоджується із кримінальними законодавствами країн ЄС.

Так, із раніше проаналізованого нами позитивного зарубіжного досвіду кримінально-протидії неповазі до суду вбачається, що найбільш поширеним видом покарання у всіх без виключення країнах, де неповага до суду регламентована саме як кримінальне правопорушення, є штраф. Крім того, до винних осіб застосовуються громадські роботи, арешт, виправні роботи, обмеження волі на певний строк.

Отже, щоб визначити найбільш адекватне покарання за неповагу до суду в Україні, нами було проведено анкетування суддів, працівників правоохоронних органів та науковців.

Отримані результати анкетування свідчать про таке: 1) 91 % опитаних суддів, 85 % працівників правоохоронних органів та 95 % науковців вважають, що необхідно та достатньою мірою покарання за неповагу до суду є штраф; 2) 84 % опитаних суддів, 80 % працівників правоохоронних органів та 89 % науковців вважають, що необхідно застосовувати громадські роботи; 3) 80 % опитаних суддів, 92 % працівників правоохоронних органів та 86 % науковців висловили позицію, згідно з якою за неповагу до суду слід встановити покарання у виді арешту; 12 % опитаних суддів, 8 % працівників правоохоронних органів та 11 % науковців надали іншу відповідь.

Крім того, відповідаючи на питання, чи необхідно у санкції статті встановлювати окремо основний та додатковий види покарань, 93 % опитаних суддів, 90 % працівників правоохоронних органів, 88 % науковців відповіли негативно. Натомість, лише 9 % суддів, 13 % працівників правоохоронних орга-

нів, 7 % науковців зазначили, що за неповагу до суду необхідно встановити як основний, так і додатковий види покарання.

Отримані результати анкетування цілком узгоджуються із зарубіжним досвідом кримінально-правової протидії неповазі до суду, а відтак, останні будуть покладені нами в основу санкції відповідної статті, яку пропонується криміналізувати.

Окремо проаналізуємо обрані нами види покарань за неповагу до суду як кримінального правопорушення.

Так, відповідно до частини першої статті 53 КК України, штраф – це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині цього Кодексу, з урахуванням положень частини другої цієї статті [7].

Штраф належить до числа так званих безстрокових (одноактних) і загальних (універсальних) покарань, застосування якого не обмежене в законі ні колом суб'єктів, ні характером вчиненого злочину [8, с.192]. Крім того, штраф є змішаним видом покарання, оскільки, за приписами частини третьої статті 52 КК України, він може застосовуватись як основне, так і додаткове покарання.

Особливість застосування штрафу полягає у тому, що він не підлягає складанню з іншими видами покарань і в усіх таких випадках призначається і виконується самостійно. Поряд із цим, закон передбачає й інші, спеціальні випадки застосування покарання у виді штрафу, а саме:

У досліджуваному аспекті слід погодитись із Л.О. Мостепанюком, який зауважив, що застосування покарань, пов'язаних із обмеженням або позбавленням волі в багатьох випадках не є адекватним до суспільної небезпеки скоєного злочину [9, с.412].

Отже, спираючись на зарубіжний досвід у відповідній сфері правовідносин, оцінюючи реальну мету штрафу як заходу примусу, вважаємо, що неповага до суду, тобто винятково цинічна образа судді або інших учасників судового розгляду, злісне ухилення від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, від-

повідача чи інших осіб, що призвело до систематичного зриву судових засідань, невиконання законних вимог головуєчого, а також інше грубе порушення встановленого у суді порядку має каратись, зокрема штрафом у розмірі від п'ятдесяти до трьохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян. У свою чергу, за ті самі дії, вчинені групою осіб або особою, раніше судимою за втручання в діяльність судових органів, або службовою особою має бути встановлена більш сувора відповідальність, зокрема, штраф у розмірі від двохсот до п'ятисот неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

Наступним видом покарання за неповагу до суду, який передбачається дослідити у контексті пеналізації вказаного протиправного діяння, є громадські роботи.

Відповідно до частини першої статті 56 КК України, громадські роботи полягають у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування [7].

Громадські роботи мають примусовий, безоплатний характер. При цьому, характер громадських робіт може бути різним: прибирання вулиць, сміття, благоустрій населених пунктів, ремонт будинків, споруд, доріг, комунікацій, вантажно-розвантажувальні роботи тощо. При виконанні покарання має враховуватись професія засудженого, але це означає, що особа не може залучатися до некваліфікованих, у тому числі трудомістких робіт [8, с.200].

Вважаємо за необхідне погодитись із А.О. Потильчаком, на переконання якого громадські роботи не можуть бути джерелом поповнення бюджету і мають використовуватися не на користь потерпілого від злочину, а на користь держави [10, с.97].

Необхідно зазначити, що даний вид покарання передбачений у дуже незначній кількості санкцій статей КК України, при цьому в усіх випадках альтернативно з іншими основними покараннями, а саме: штрафом, позбавленням права посідати певні посади або за-

йматися певною діяльністю, виправними роботами, арештом, обмеженням волі [10, с.97].

Відтак, позиція законодавця зводиться до того, що громадські роботи слід призначати переважно за злочини невеликої тяжкості та альтернативно.

Таким чином, ми дійшли висновку, що неповага до суду може також каратись громадськими роботами на строк до ста двадцяти годин. У свою чергу, за ті самі дії, вчинені групою осіб або особою, раніше судимою за втручання в діяльність судових органів, або службовою особою, на наше переконання, може бути встановлена більш сувора відповідальність, зокрема, громадські роботи на строк від ста двадцяти годин до двохсот сорока годин.

Наступним видом покарання за неповагу до суду, який доцільно розглянути згідно з обраним підходом, є арешт.

Статтею 60 КК України передбачено, що покарання у виді арешту полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців. Військовослужбовці відбувають арешт на гауптвахті. Арешт не застосовується до осіб віком до шістнадцяти років, вагітних жінок та до жінок, які мають дітей віком до семи років.

Отже, можна зробити висновок, що арешт є основним, строковим видом покарання, відповідно до якого засуджений на строк, встановлений вироком суду, направляється до спеціальної установи – арештного дому, де тримається в умовах ізоляції. Арешт також належить до загальних (універсальних) видів покарань і може застосовуватися до будь-яких осіб, за винятком тих, які перелічені у частині третій статті 60 КК України. При цьому, до уваги береться вік особи, стан вагітності або наявність дитини певного віку не на момент вчинення злочину, а на час постановлення вироку суду [8, с.207].

Основним елементом змісту арешту як виду покарання слід вважати саме ізоляцію, що має як фізичний, так і духовний прояв. Фізичний аспект ізоляції полягає у фактичному поміщенні особи до арештного дому або гау-

птвахти. Духовна ж ізоляція засуджених до арешту значною мірою обумовлена фізичною й реалізується через такі засоби, як: заборона на отримання посилок і передач (за винятком тих, у яких міститься одяг за сезоном); відсутність побачень; заборона перегляду будь-яких відеофільмів і телепередач; здійснення адміністрацією арештного дому підбору інформації, що передається за допомогою радіо; обмеження кількості примірників книг і журналів, які дозволяється мати при собі засудженому; заборона листування між особами, які перебувають в установах виконання покарань, та не є родичами тощо [11, с.257].

Таким чином, вважаємо, що неповага до суду, крім іншого, може каратись арештом на строк до трьох місяців. У свою чергу, ті самі дії, вчинені групою осіб або особою, раніше судимою за втручання в діяльність судових органів, або службовою особою повинні каратись більш суворо, зокрема, арештом на строк від трьох до шести місяців.

Таким чином, дослідивши зміст правової категорії «пеналізація злочинів», проаналізувавши правила її застосування, а також розглянувши фундаментальні засади призначення покарань у кримінальному праві, ми дійшли висновку, що арешт, громадські роботи, штраф є тими необхідними та одночасно достатніми видами покарань, які здатні, на наше переконання, забезпечити виправлення особи, визнаної винною у вчиненні неповаги до суду.

Це обумовлено і обґрунтовано, перш за все, ступенем тяжкості неповаги до суду (передбачається, що неповага до суду буде кримінальним правопорушенням невеликої тяжкості) та об'єктивною можливістю впливу обраних видів покарань на особу, визнану винною у вчиненні відповідного кримінального правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуторова Н. О. Кримінально-правова категорія «пеналізація злочинів»: методологічні аспекти формування та розвитку / Н. О.

Гуторова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. – 2011. – № 2. – С. 96–100.

2. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – 332 с.

3. Пономаренко Ю. А. Поняття пеналізації злочинів / Ю. А. Пономаренко // Питання боротьби зі злочинністю. – 2006. – Вип. 17. – С. 65–77.

4. Рябчинська О. П. Урахування суворості покарань при визнанні і виконанні вироків іноземних судів / О. П. Рябчинська // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 448–451.

5. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання»: від 24.10.2003 р., № 7 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 11–12.

6. Мірошниченко С. С. Злочини проти правосуддя: теоретичні і прикладні проблеми запобігання та протидії: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Мірошниченко Сергій Сергійович. – Київ, 2012. – 444 с.

7. Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 р., № 2341–ІІІ // ВВР України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Гришук та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хаврюка. – К. : Каннон, А.С.К., 2003. – 1104 с.

9. Мостепанюк Л. О. Покарання та його удосконалення в санкціях кримінально-правових норм / Л. О. Мостепанюк // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 412–416 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_69.pdf.

10. Потильчак А. О. Окремі кримінологічні аспекти призначення громадських робіт як альтернативного виду покарання / А. О. По-

тильчак // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2011. – № 1. – С. 96–99.

11. Автухов К. А. Основні теоретичні та прикладні проблеми виконання покарання у

виді арешту / К. А. Автухов // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1. – С. 256–260.

Шмарін І. О. Теоретико-правове моделювання покарання за неповагу до суду як кримінальне правопорушення проти правосуддя / І. О. Шмарін // Форум права. – 2016. – № 4. – С. 325–330 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_4_53.pdf

Досліджено правовий зміст, сутність пеналізації, а також основні правила її здійснення. Із урахуванням позитивного зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії неповазі до суду та на підставі отриманих результатів анкетування обрано такі альтернативні види покарань: штраф, громадські роботи, арешт. Запропоновано, що у випадку криміналізації неповаги до суду вказане діяння буде кримінальним правопорушенням невеликої тяжкості з огляду на розмір санкції статті.

Шмарин И.А. Теоретико-правовое моделирование наказания за неуважение к суду как уголовное правонарушение против правосудия

Исследовано правовое содержание, сущность пенализации, а также основные правила ее осуществления. С учетом положительного зарубежного опыта уголовно-правового противодействия неуважению к суду и на основании полученных результатов анкетирования предложены такие альтернативные виды наказаний: штраф, общественные работы, арест. Предложено, что в случае криминализации неуважения к суду указанное деяние будет уголовным правонарушением небольшой тяжести, учитывая размер санкции статьи.

Shmarin I.A. Theoretical Modeling of Legal Punishment for Contempt of Court as a Criminal Offense against Justice

It was studied the legal content, the nature of penalties, as well as basic rules for its implementation. In view of the positive foreign experience in criminal law to counter contempt of court on the basis of these survey results suggested such alternative types of punishment: a fine, community service, the arrest. It is proposed that in the case of the criminalization of contempt of court act specified is a criminal offense, little weight, given the size of the sanctions article.